

Jan Horák

Středověká společnost a krajina, jejich vzájemné vztahy a působení

Disertační práce

Český abstrakt

Úvod

Archeologie je vědou o člověku, a přestože v jejím rámci nalezneme mnohé specializace, může jimi být například zaměření se na středověké období, nebo na environmentální archeologii, neměli bychom zapomínat na možnosti, které nám dává překlenutí a spojování těchto specializací, ani na zrcadlo, které si prostřednictvím archeologie můžeme nastavit tváří naší vlastní společnosti. Způsoby potkávání se středověkého člověka s přírodou nabízí mnohá zajímavá témata i mnohé inspirující myšlenky či koncepty – aplikovatelné nejen na archeologické metody obecně, ale i schopné poskytnout podklad pro reflexi metod samotných.

Předkládaná práce se snaží ilustrovat problematiku vztahu středověké společnosti a krajiny na příkladu vztahu k půdám. Tento výběr je dán nejen významem půd pro historickou společnost jako takovým, ale je ovlivněn i postavením půd v archeologii. Půdy jsou totiž nejen nositelem a archivem významné části informací, s nimiž archeologie pracuje, ale jsou i výrazným faktorem v rámci interpretací, které si archeologie při pohledu na historické společnosti vytváří. Jak se ale ukazuje, tyto interpretace mohou snadno vést k nesprávným závěrům. V tomto směru se tak tato práce, na základě příkladů ze studia vztahů středověké společnosti a krajiny, soustředí i na kritiku archeologických poznávacích metod jako takových.

Aby bylo možno hodnotit archeologické metody, správnost, či vhodnost jejich aplikace, a v konečném důsledku i vztah historických společností k přírodnímu prostředí, je potřeba je hodnotit z určité pozice. Pro tuto potřebu předkládá tato práce koncept záměrnosti, v jehož středu je důraz na analýzu chování lidí v minulosti ve směru k přírodnímu prostředí. Otázkou je, zda pozorované a analyzované jevy a procesy byly důsledkem záměrného rozhodování. Koncept by měl umožnit zlepšení archeologického bádání o vztahu minulých populací a přírodního prostředí, přičemž je možné jej využít jak ve fázi metodické přípravy výzkumů, tak i ve fázi interpretační.

Na začátku práce je představen koncept záměrnosti ve své obecnosti. Následuje část věnovaná půdám v archeologii a životě historických společností, včetně kritiky archeologického bádání v tomto směru. Jsou zde rovněž představeny návrhy metodických postupů, které by měly přispět ke zlepšení takto směřovaných studií.

Následuje část věnovaná příkladovým studiím, které v rámci svých výzkumů provedl autor práce. Jde o práce zabývající se jedním z témat výzkumu o půdách, konkrétně jde o vztahy mezi půdami a středověkou venkovskou společností na příkladu analýz plužin tří zaniklých vsí: Spindelbachu v Krušných horách a Lovětína a Regenholzu v Českomoravské vrchovině. Závěr práce je pak věnován shrnutím poznatků z těchto výzkumů a komentář k nim v celkovém kontextu předkládané práce.

Koncept záměrnosti

Koncept je představen prostřednictvím příkladů na kvalitativní škále interakcí člověk - prostředí:

vnímání – klasifikace – exploatace – uvědomování si – změna

Jádrem konceptu je tvrzení, že je nezbytné rozlišovat, zda zkoumané činnosti lidí v minulosti směřující k prostředí byly činěny záměrně, či nezáměrně. To například pomáhá rozlišit, zda nějaký faktor prostředí (například půda) mohl být rozhodujícím faktorem v těchto činnostech. Koncept se v této věci dotýká problematiky environmentálního determinismu a naznačuje, že determinismus by neměl být jednoduše a bez patřičné kritiky vtahován do interpretací. Ne vždy přírodní prostředí hrálo rozhodující roli, ač se nám to v datech může jevit opačně.

Půdy v archeologii

Téma půd může být rozděleno do dvou přístupů. První na půdy nahlíží především jako na archiv informací a studuje je postupy blízkými geologii či sedimentologii. Tento přístup v práci podrobně rozebírán není. Druhý přístup je více archeologický a geografický v přístupech a zachází s půdami spíše jako s faktorem prostředí ovlivňujícím historické společnosti. Tento směr bádání je v mnohém problematický:

Není standardizovaný – ani metodologicky – ani terminologicky (o vytrvalosti tohoto problému svědčí mj. to, že na něj poukazují například Klápště a Žemlička 1979)

Je reprezentován pouze prostřednictvím jednotlivých studií

Nejednotnost v přístupech není pouze mezi badateli, ale mnohdy i mezi studiemi jednoho autora

Mnohdy je silně deterministický (vliv půd na člověka) a tíhne k pomíjení jiných faktorů

Mnohdy je v závěrech a interpretacích příliš vágní, což vede k:

Závěrům, proti nimž nelze nic namítnout, ale nelze je ani testovat

Neřešení zjevných rozporů v poznatcích (preferenci úrodných a neúrodných půd)

Nulovým přínosům (autor si tvrzením o preferenci úrodné půdy potvrdí vstupní předpoklad)

To vše vede k dvěma problémům:

První je metodický: kvalitativně se výzkum půd ve vztahu k prostorovému chování člověka v minulosti za posledních několik dekád příliš nezlepšil. Nedá se říci, že by vývoj směřoval kupředu buď novými poznatky, nebo kvalitnějšími metodickými přístupy. Vede rovněž k tomu, že půdy jsou stále brány spíše jako kulisa, k níž stačí se obecně vyjádřit. Přitom se objevují studie, které jsou mnohdy originální a inovativní, ale celkové bádání je nereflektuje.

Druhý je tematický: není využíván potenciál, který půdy a jejich vztah vůči prostorovému chování člověka skýtají. Je zde prostor pro nové objevy, ale (takřka) nikdo do něj nevstupuje. Archeologové mnohdy přírodovědcům vytýkají, že při interpretacích paleoenvironmentálních poznatků nezohledňují člověka, společnost a kulturu. Zde se však zdá, že ani samotné archeology některé tyto aspekty nezajímají.

Je nezbytné při analýze vztahu člověka a prostředí používat vhodné metodologické postupy. S jejich využitím je možno studovat skrytý potenciál půd pro archeologii. Tato práce shrnuje základní metodická pravidla, kterými by se takový výzkum měl řídit.

Případové studie

Výše zmíněný koncept a metodické postupy mohou být aplikovány jak na analýzu vztahu člověka a půd na regionální úrovni, tak na lokální. Tato práce představuje tři případové studie lokálního zaměření. Lokálně zaměřené studie mají výhodu práce s půdami, které jsou přímo navázány na konkrétní archeologické struktury (v tomto případě středověká pole).

Metodicky je příkladový výzkum založen na těchto předpokladech:

Lidé v minulosti znali půdy a uvědomovali si jejich různé kvality

Rovněž si byli vědomi, že tyto kvality mohou měnit

To vedlo k záměrné diverzifikaci hospodaření v plužině

Obraz tohoto hospodaření se odráží v pedochemických vlastnostech půdy

Je možné je poznat skrze vhodně provedený terénní výzkum a analýzu vzorků

Metodou, kterou je možné použít, je primárně rentgenová spektrometrie

Výsledky takto provedených analýz je možno statisticky zpracovat a vizualizovat v prostoru

Na základě těchto vizualizací je možno provádět interpretace

Výzkumy ukázaly, že tento postup je aplikovatelný, a že vede k interpretovatelným výsledkům. Byly nalezeny chemické signály historických zemědělských aktivit, přičemž na všech lokalitách bylo nalezeno více takových signálů. Signály byly určeny prostřednictvím mnohorozměrových analýz. Prostorové distribuce těchto signálů byly rozrůzněné mezi tratěmi plužiny i mezi majetky jednotlivých usedlostí. Více prvků fungovalo jako nosiči antropogenního signálu: P, Zn, Th, Mn, K a Sr patřily k těm častějším, nicméně jako indikátory sloužily i prvky jako Ni či Cr. Dvě z případových studií již byly publikovány:

Horák, J. – Janovský, M. – Hejcman, M. – Šmejda, L. – Klír, T. 2018: Soil geochemistry of medieval arable fields in Lovětín near Třešť, Czech Republic. CATENA 162. 14-22.

Horák, J. – Klír, T. 2017: Pedogenesis, pedochemistry and the functional structure of the Waldhufendorf field system of the deserted medieval village Spindelbach, the Czech Republic. IANSA - Interdisciplinaria Archaeologica: Natural Sciences in Archaeology 8/1, 43-57.